

EDUARD [AJER 4

Jecanje, jecanje, jaukanje to je bilo u`asno, ja sam bio mo`da na deset metara tu mi je {tala bila, na vratima i slu{ao i to je trajalo jedno tri sata, najedanput je zamuklo. I onda smo mi otvorili da vidimo, on je ve} gotov bio umro je valjda, iskrvario je. Tu nije bilo sentimentalnosti neke, al normalno da smo svi zgranuli smo se da ga je odveo kod zubara u bolnicu vadite zube, ali ti tominci su bili ve}i zlo~inci nego neke usta{e.

^ime su mu vadili te zube?

- Kova~kim klje{tima, razvalili su mu clu vilicu, a imao je sve zlatne zube i opominjali su ga neki zato~enici da on to izvadi, ali ~ime da jede. Jedanput bavio se tim sitnim popravkama stolarskim, bila je pomo}na baraka i jean Sarajlija je stolar bio i on je bio kao neki pomo}nik ovako za neke stolice. Zvao se @izoje, mladji ~ovek, svojih trideset godina. To je u`asno delovalo na sve ali takvih slu~ajeva je bilo. Ishrana je bila u`asna, mi smo to nazivali slonova bolest, noge su oticale, a to je pomanjkanje vitamina tako da avitaminoza vladala, ovi doktori nisu imali lekova.

Jel postojala ambulanta u Jasenovcu?

- Jeste postojala je. Oni su to ne{to sredili kad je bila komisija navodno medjunarodna 1942. oni su pohapsili neke seljake, jer Srbi jo{ nisu bili dignuti iz sela, pa su ih pohapsili i zdrave ljude strapli u krevete u bolnici, ja sam tada radio u lan~ari, pa se neko platno donelo pa se to dekorisalo kao odvojeni dio ambulanta, bilo je ne{to inventara, jer postojale su neke ordinacije, neke ormane za instrumente, onda je zubar imao stolicu zubarsku, za bu{enje na nogu, napravili su ambulantu. U ambulanti je mnogo ljudi moglo da stane, napune ih preko no}i i sve ih pobiju. Tako da su ljudi izbegavali bolnicu, jedino oni {to su bili sasvim gotovi, odneli su ga u bolnicu i znalo se da }e ga no} progutati. Lekari su bili ve}inom Jevreji, jer bio je doktor Kunorti, pa je onda kasnije Sado

Kunorti on je apotekar bio, onda je bio [vicer, Kon, Daj~er, onda bio je Bo{kovi}, bio je jedno vreme doktor Nikoli}, onda je bio kao bolni~ar koji veze nije imao, ali je bio jedan divan starac, pa je on djelio p{enice kad naidje po {aku p{enice, jer su tu bili vitamini. Odvojene dve barake bile su bolnice, u u`ici, ali odvojene od stambenih baraka.

[ta bi jo{ ispri{povedao?

- Recimo 1944. godine je doteran Nemet Sadnik, on je bio logornik u Pakracu, usta{ki komandant Pakraca i nakon onog svirepog ubistva Srba u Pakracu koji su naterani u crkvu i zapaljeni, on je avanza{ro pa je bio u logoru u Gradi{ki zapovednik rada. I 1944. godine je doteran u Jasenovac, kao zatvorenik zato {to, navodno smo ~uli, da su mu sin i }erka oti{li u partizane. I jedno jutro su ga na{li u sobi, to je bila jedna kancelarija i to su pretvorili u zatvor, obe{enog. Nije se on obesio, oni su ga obesili sa telefonskom `icom. Tako isto je Su{ak, onaj ministar koji je bio u vradi NDH Lopovi} i Su{ak njih dvojica koji su poku{ali da okon~aju rat i da nadju sporazum sa saveznicima, oni su isto doterani u logor i likvidirani. Nisam ih video, ali to odmah se kroz logor pronese.

Jesi li video Nemeta?

- Nemeta sam video i dapa~e ja nisam znao ko je, i onda mi je brat ovaj stariji ka`e ovde je Nemet. Brat je radio u Gradi{ki kao ko~ija{, bio je sna`an, bio je jako dobar, bili su zajedno Grinberg, Grinberga su zvali Ruzvelt, preziva se Grinvald, i Mustafija Musa i on su bili i u svinjcu, Ado je bio u svinjcu, pa su oni imali hrane.

Da li bi ti tu ne{to govorio ili bi pre{ao na 1944. godinu?

- [ta da ka`em. Recimo ja sam imao slu~aj ovakav da su me u armiji, kad je do{o IB, sukob izmedju Tita i Staljina, Informacioni biro komunisti~kih partija napada Jugoslaviju 1948. godine, zvali me na razgovor po pitanju Hebranga, da li ja znam ne{to o Hebrangu. Hembrang je bio sekretar komunisti~ke partie

Hrvatske. Onda je zbog navodno nacionalizma ili veza s Rusijom bio uhap{en. Radi se o tome da je on i{ao u zamenu u Jasenovacu. On, Konova i njegova `ena, on je bio zatvoren u Jasenovcu pa su ga partizani zamenili za neke usta{ke oficire. I sad meni je to bilo sme{no, odakle to ja da znam, pri~alo se da je neki visoki partiski rukovodilac doteran sa grupom svojih saradnika, i da mi je neko rekao da je Hebrang, ja bi ga pitao ko je taj. Kao {to sam imao slu~aj sa Dra`om Mihailovi}em, da mi ka`e ja sam }erka Dra`ina, a ja sam pitao ko je taj. ]erka i sin Dra`e Mihailovi}a bili smo zajedno u jedinici.

Ostavi sad Hembranga, ti ga video nisi, nisi imao {ta re}i. Jeste li vi tada u logorima po~injali da znate {ta se de{ava vani na frontovima, u partizanima.

- Vrlo malo, ali eto mi smo iz bolnice poneki, jel ovi su donosili, posete su imali, pa su donosili u novinama umotano, a mi smo svako par~e novine recimo, ja kad sam tamo popravlja{ne{to gde je novina bila ja sam tu odmah smotao neki alat, ubacio u bekmanove cevi i ubacio u cevi i tako uneo u logor. I mi smo saradjivali, neki Danon, on je bio ma{inovodja u Zavidovi}u na onoj [ipadovoj pruzi, on je vozio u logor tu lokomotivu i znao je on vi{e puta ~ekati, on je bio poluslobodnjak, nisu ga pratili, a usta{a {to nas je pratio ka`e ne mo`ete unositi alat, a mi onda vratimo nazad, i sutradan opet radimo tamo, ali kantu sa gipsom i onda to damo njemu i onda je ulazio u taj tunel tu je lokomotiva stajala onda smo dolazili na taj na~in i do novina. Imao sam jedan slu~aj, bila je komanda bitnice u Jasenovcu u jednoj selja~koj ku}i srpskoj, oni su podignuti, bitnica je artiljerijska usta{ka jedinica, koja je bila sme{tena u jednoj srpskoj seoskoj ku}i u selu Jasenovcu. To je selo bilo pola Hrvata, a pola Srba. I Srbi su svi dignuti, oterani u Nema~ku, ne{to je i pobijeno. I ja sam radio sa dvojicom instalaciju i sprovodili smo telefon za njih. I kad smo u podne dobili ru~ak, jedan je donio {erpu i samo je {apnuo Var{ava je pala. Domobran je bio. E, ~uli smo recimo kad je Beograd oslobođen 1944. To je toliku nadu nama dao, ali mi smo ~ekali decembar, januar, februar, mart i april, {est meseci. Jedan dogadjaj, to je ve}

1945. godina, ali da ne zaboravim, primim naredjenje, ~ula se ve} kanonada topova u logoru, recimo pre toga je bilo bombardovanje, dvaput su avioni bombardovali, ne znam da li su partizanski, neko veli partizanski, da li su savezni~ki, ja to ne mogu da ka`em, jer koliko sam ja ispitivao neke starije vazduhoplovce, oni su rekli: mi nemamo ni u Muzeju takvih podataka o tome, o bombardovanju Jasenovca. To je bombardovanje bilo jedno 13. aprila, a nakon nekoliko dana i drugo. ^ula se ta kanonada topova i da se borba odvija u blizini ve} Kozare i to, tako da mi nismo bili u dilemi bili smo u situaciji da smo o~ekivali da }e neki preokret biti. I po samom pona{anju usta{a primetili smo da nisu normalno u onom stanju u kojem su bili. I {ta se dogadja jednog dana ~ujemo pesma ori se, u tom momentu teraju nas sve u barake, u radionice, nikone sme napolje. I ja sam imao na tavanu ciglu, izvukao sam, legao sam i posmatram ispred zapovedni{tva. Dolaze pjevaju}i usta{e i ~etnici zagrljeni. [ta se dogadjalo? Oni su zajedno branili Banjaluku, borbe su bile i partizani su zauzeli Banjaluku i oni se povukli zajedno jedna grupa tih ~etnika je u Gradi{ki ostala, a ovi su do{li u jasenovac. A usta{e su postavili mitraljeze kamuflirane i kad su ovi do{li usta{e su se odvojili i ovi s mitraljeza skinuli. I usta{e su bile u novim uniformama engleskim, i ~etnici, a mene je frapiralo to vidim one remenike i to, i oduzeli su im oru`je, pa su se skinuli u ga}e, povezali `icom i pravac na kompu, skelu i likvidacija. ^etnika je bilo oko 400, tu je bila velika jedinica, to je tako naivno stradalo. Medju tim ~etnicima se pri~alo da je bilo Luburovi}eva Maja, onaj na{ knji`evnik, bio je i on medju njima. Jedna grupa je u Gradi{ki pobijena, a jedna u Jasenovcu, i o tome je kasnije pisano.

Ti si video te ~entnike, jesu li {ta govorili, jesu li {ta protestovali?

- To je bila galama, izdaja, do{li su zagrljeni.

To zna~i i u trenutku poraza da su se zajdno povla~ili i tad su usta{e taj neograni~eni bes na Srbe iskaljivali.

- E, sad ja ne mogu da se setim da li je to bio Djuji}, ili ~etni~ki komandant, crnogorski. Jel mi kad smo pobegli iz logora mi smo nailazili na ~etnike koji su be`ali.

E, sad mi reci, kako je izgledao kraj 1944, prole}e 1945. godine?

- Nastala je jedna op{ta likvidacija, oni su se pripremali, ose}ali su poraz, pona{ali su se kao da je ve} to njihovo, da }e biti na vlasti, tako da recimo radionice su radile normalno, ekonomija, pilana, sve je to radilo normalno. Sve do negde krajem marta 1945. godine i samo su poja~ali stra`u oko logora, u samome Jasenovcu su ~e{~e dolazili Luburi}, ja sam se susretao, i{li smo na rad normalno, ja i Mari} smo izlazili, Mari} kao vodoinstalater, a ja kao elektri~ar, izlazio u pratnji stra`ara, bez stra`e nigde ni u VC. I ba{ jednom prilikom kad je Sarajevo palo, Sarajevo je palo 6. aprila 1945, pje{ice i{ao Luburi}, onda je ve} bio krivnik, to je ne{to kao general, unapredjen u generala, a s njime je bio Viktor Tolj, onaj zloglasni upravnik policije u Sarajevu, a kasnije je bio u Vinkovcu.

Koji je polo`aj dr`ao Luburi}?

- Luburi} je bio zapovjednik usta{kih satnija, to je bio posebni zdrug. Recimo, komandant Zadruga je bio Pavlovi} pukovnik. I Luburi}a i Tolja sam video kad idu u logor iz sela, ne{to su razgovarali, a Luburi} je imao zavijenu ruku, bio je ne{to ranjen prilikom povla~enja. Jel oni kad su se povla~ili iz Sarajeva, na Madinburgu su izvr{ili ve{anje 15 ljudi.

O oslobođenju Sarajeva ne}emo, jer ti nisi bio tamo. Eventualno {ta ti je bilo interesantno sa Luburi}em?

- Meni je bilo interesantno zato {to su se povukli i zadnja grupa je doterano oko 350 Sarajlija iz Sarajeva prilikom pada, povla~enja, i bio je poznati jedan na Ba{~ar{iji Musliman koji je bio invalid pa je imao kao male saonice, pa preko ljeta montirani to~kovi, kuglageri, pa je on to sa nanulama na rukama, paralizovan je bio.

Zna~i, ho}e{ da ka`e{, kad su usta{e izgubili Sarajevo oni su dotali u Jasenovac 350 zatvorenika, jesi li ti video te zatvorenike?

- Jesam i razgovarao sam sa njima, nai{ao na svoje drugove, od ovog knj`evnika, pesnika ^erkeza, poznati bosanski knji`evnik, njegov brat je dotal, onda neki Drago Savojevi}, moj drug je bio dotal, ja sam ih pitao kako ste vi to dozvolili da vas zadnji dan uhapse. Pa ka`e, {ta }e biti s nama? Rekoh, majku vam va{u ja ~ekam tri godine i ne{ta da me ubiju, eto {ta }e biti s vama. I stvarno, sutradan svi su bili likvidirani sve do jednog u Gradini.

Tih 300, {ta su to bili, jel su bili Srbi, muslimani, Hrvati, antifa{isti?

- Sve je bilo pome{ano. I muslimani, i Sarajli}, fudbalski sudija kojeg sam ja znao po{to sam bio sportista, Jevreja vi{e tu nije bilo, ne znam da li je pre toga bio neki ostao, ali bilo je Hrvata, Srba, Muslimana. Gube Sarajevo, gube Beograd i oni jo{ ubijaju na Gradini. To je ortodoksna zadojenost, dosta je domobrana dotalo i pobijeno, to su vojnici regularne vojske koja je bila demoralisana.

I za{to su njih, neke vojnike dotali u Jasenovac?

- Zato {to su bje`ali, to je takozvani ta zeleni kadar koji idu u {ume, u livade be`e iz vojske i gradova. Onda je dosta `eljezni~ara koji su se sklanjali prema Lipovljanim. I sad se dogadja da sistematski od 3 500 logora{a ubedjuju iz dana u dan da idu vamo, tamo, po~ela je likvidacija zatvorenika pod razli~itim izgovorima, ljudima su govorili da se prijave za odlazak u neka mesta, na neki rad, odvedu ih u vagone i ubiju. Onda, dogadja se da vode na rad da vade lje{eve, pale, preko u Gradini, vidi se vatrica kako gori, i ovi se ne vra}aju. Kad je bombardovan logor Jasenovcu pogon takozvana elektri~na centrala ona je sru{ena, struje vi{e nije bilo i onda mene odredjuju da montiram, imali smo jedan generator Belinov od 20 kilovata, da u ko`ari ja to montiram. Eto, toliko su oni bili zadrti do kraja da se montira sad u ko`ari po{to je bila jedna zgrada gde je ko`a bila, zidari su zabetonirali podno`je, i da struju dobije ko`ara i jedan vod

za logor. I tako da smo ja i Mari} izlazili do zadnjeg dana, do 21. sam ja do podne izi{ao do ko`are. I 21. nave~e, pridve~e, nastup, svi. Ali, to ve} se osetilo po~eli su ljudi da se ve{aju.

Ho}e{ da ka`e{, da su u Gradini iskopavali masovne grobnice i palili naftom i da su zatvorenici i{li tamo na rad i oni se nisu vra}ali, a vi ste videli plamen. E, sad ti prelazi{ na zavr{ne delove logora Jasenovac na dan 21. aprila. [ta se tad desilo?

- Desilo se, recimo, da se masovno be`alo, jer su znali da dolazi red na njih, na likvidaciju i lak{e je da oni sami skrate sebi `ivot, nego da dodju da ih oni kolju i da se i`ivljavaju. Tako je karakteristi~no da su dva brata bili, de~ki su bili, zagrljeni su obe{eni, tu su bile stela`e, dje se su{io crep, tu su se ve{ali jel je tu bilo najzgodnije za ve{anje. Ili, recimo po{li ste u klozet, taj sklepani, tu niste mogli u}i, tu su obe{eni.

Otkud su o~ekivali smrt? Jel je nastala likvidacija?

- Nastala je likvidacija i op{ti strah i o~aj. Tako da, recimo, ja sam imao tu druga i on je pripremio `icu, zvao se Josip, bio je iz Knina, Srbin, uhap{en u Zemunu. I on je pripremio `icu za sebe i za mene za ve{anje. Ja ga pitam {ta ti je to ispod bluze, a on ka`e spremio sam `icu i za tebe da se obesimo. Rekoh ja to ne}u, ja to ne}u, ja sam imao potajno no~, spremio sam ga, ako ni{ta drugo ja }u ti no` zariti umesto `ice. I malo nije pro{lo deset minuta, ja gledam gde je, obidjem da vidim gde je, a on se obesio. Ne mo`e se re}i da je bio kukavica i za to treba hrabrosti. Ja ka`em nisam bio hrabrar da to sam sebi u~inim. I onda je naredjen nastup, 21. aprila, oko pet sati popodne, naredjen je nastup. To se de{avalо pred zapovedni{tvom, iako je pola zapovedni{tva sru{eno, tu su nas postroji, bilo nas je negde oko hiljadu dvesta, i kad su nas poveli, sad smo mi mislili da }e nas povesti u pu{karnicu gde su nas skidali gole na likvidaciju, ve} prema {usteraju, {najderaju i prema `enskom logoru. I tu kad smo do{li onda su ve} `ene postrojili, komandant logora je bila Maja Luburi}, sestra rodjena

Maksa Luburi}a i kad su ove `ene pored nas prolazile pevale su, digle ruke, pozdravlje nas, mi smo se naje`ili, i{le su u smrt pevaju}i, i onda su nas uterali u zgradu, gde je bio {najderaj i {usteraj. U prvom momentu bili smo zaokupljeni sami sa sobom. Ja sam recimo bio optere}en sa jednom situacijom kad sam rekao sestri mar{. Tada mi je majka pri{la i udarila {amar. Ja sam se nasmejao, ra~unaju}i da sam ve} momak, da taj {amar ni{ta ne zna~i, i ona je tu osetila svoju slabost i ona je tu zaplakala. I ja sam se setio toga i nikako da prekinem, za{to pa za{to. Za{to sam se ja to nasmejao u trenutku kad sam oteran u tu zgradu, kad o~ekujem smrt, za{to sam se setio tog sukoba, pa sam se kajao {to sam se nasmejao, a to je kao film, ne mogu da se otresem, pa ne mogu, i to je trajalo negde do jedanaest sati, u pola dvanaest su usta{e do{le i kupe grupnike i odvode, {efove radionica, Jevreje i Srbe, ne se}am se svih imena, odveli su ih i likvidirali su ih. To je bio znak da Ante Bakoti} pozove nas, mene, pozvao je iz svake radionice po jednog, Ante Bakoti} bio je na{, on je zamenio Nemca Repca, kao partijski sekretar i ka`e bor}emo se, za nas je uspeh da troje, ~etvoro uspe da izidje da pri~a svetu {ta se ovde dogadja. Malo je to bilo ovako, {ta ja znam, kad danas razmi{ljam, ko da svet nije znao {ta se dogadja. Taj sastanak je odr`an na prvom spratu, u sobici, koja je slu~ila za pregledanje, za nas 12. Medju tih 12, bio je jedan Druker, ko }e se setiti tih imena. Onda smo dobili zadatku, bilo je medju nama neki Dankovi} Milan i on je rekao treba njih skloniti. Interesantna stvar da se oni grupisali, o~ekivali su reakciju, i onda su neki Savo Deliba{i} i jo{ neki, po{to je to bio {usteraj, uzeli su no`eve i likvidirali su ih. Ubili su ~etvoricu dou{nika. Sastanak je odr`an oko 12, pola jedan, od 21. aprila na 22. april.

Da li je Bakoti} sem {to je rekao be`a}emo, provali}emo, da li je bio neki dogovor za akciju?

- Ma bio je, neki su predlagali da mi idemo na `icu, pa preko zida, a drugi su opet, recimo izvidnica jedna na bunker, onda na nasip nov, koji je pravilo

najmanje 60 000 ljudi, koji i danas postoji. Taj plan je otpao i re{eno je da se juri{a na kapiju. E onda je on dao zadatak, ka`e redov tvoj profesionalni zadatak je da prekine{ telefonske linije da ne bi bilo okolo javljeno da naprave zasedu. I ja sam o tome razmi{lja, ako izidjem, da to uradim. Dao je i druge zadatke drugim ljudima, ko }e prvi i}i, bilo je zarobljenih partizana koji su dobili zadatak da otmu pu{ke i koji su vi~ni borbi da likvidiraju usta{e. Tako je i poginuo brat od Milentija Popovi}a. On je bio partizan, dobio je zadatak da otme pu{ku i on je stvarno ja sam tu o~evidec pu{karao sa nekim usta{om i usta{a ga je ubio, drugi na{ je opet kasnije ubio usta{u. Popovi} je oteo od ubijenog usta{e oru`je.

Ti si dobio zadatak da se}e{ telefinske linije, stvorile se udarne grupe koje su imale zadatak da {to pre otmu oru`je i da koriste oru`je u bekstvu, jel bilo drugih zadataka? Jel dogovorenog kada }e to biti, na koji znak?

- Kada Ante Bakoti} da znak idemo drugovi, njih ~etvorica, petorica su dobili zadatak da povi~u idemo.

Reci mi, tu su bili zadaci. Koliko je trajao taj sastanak?

- Trajao oko pola sata. Dobili smo zadatak da obavestimo ostale zatvorenike da }e biti be`anja. Ja sam obavestio sve koji su oko mene bili iz raznih radionica, nije se vi{e tajilo, ne, ~ak su neki uzeli i vezali pantalone, pa sam ja rekao skidajte to, to }e primetiti usta{e da spremamo ne{to, razve`ite pantalone, pona{ajte se normalno, kao da ste u strahu, ve} na dati znak izletite kroz prozor i vrata, i pravo na usta{e. Prvo likvidirajte usta{e, onda na kapiju.

Jeste li tu no} spavalii?

- Niko nije spavao. Jer evo {ta. Oni su u tri u no}i, ki{a je po~ela padati najpre sitna, a kasnije se otvorilo nebo, {to ka`u. I oni su oko pola tri minobaca~ima tukli logor i onda su barake zapalili, sru{ili su sve, to su usta{e radile, da bi napravili utisak da seljaci misle da su to partizani i ~etnici. I kad nas ne bude bilo da misle da smo mi `rtve tog napada partizana, jer ka`e ne}e usta{e da ru{e

svoje. I to je oko pola tri po~elo i mi smo ~ekali, i oko devet izjutra 22. aprila 1945. vi{e nije bilo mesta za ~ekanje, i usta{e su se sklonile uza zid i Ante Bakot} je rekao idemo li, idemo, i usta{e smo odmah razoru`ali koji su bili oko zgrade, pa na kapiju. Na kapiji je bilo dva te{ka mitraljeza.

Koja je razdaljina bila izmedju tog {najderaja i kapije?

- Pa mo`da pedeset metara, i trebalo je taj brisani prostor pre{i}. Tu su padali ljudi kao snoplje, jer jedan metak iz tog te{ko mitraljeza je znao po pet ru{iti. I iz razgovora sa drugovima, mi smo svi sto i ne{to nas uspeli da prodjemo u onom momentu kad su oni pokrili mitraljeze tijelima, zatvorenici su pokrili telima mitraljeze, a Risti} je zaklao jednog mitraljesca i zgrabio mitraljez koji je imao punjenje, nije imao redenik ve} sar`er i ispalio to. A usta{e su pobegli u bunkere i tukli. Bunker je bio na kapiji, ~etiri stupa, jer na kapiji je bilo ~etiri stuba betonska gore bunker i onda su oni bombe bacali.

Ti ka`i, kako si ti sko~io iz zgrade, kroz prozor, kroz vrata?

- Kroz prozor. Juri{ao sam na kapiju. I ve} su usta{e bile razoru`ane, neki su govorili nemojte bje`at pobi{e nas, na{i Jevreji su bili kukavice, to ovako za nas neka ostane, nije im se i{lo u juri{. Neki su ostali u zgradji, godine, slabost i iznurenost. Ja sam stigao do kapije u onom momentu kada su tela poginulih pokrili.

Koliko je vas pro{lo kroz kapiju?

- Oko sto i ne{ta, ali mnogi su sko~ili onda u Savu. Sava je bila udaljena tri metra od kapije. Sava je bila jako {iroka, april mesec, nabujala, hladna a mi fizi~ki slabi. Jedini medju nama on tvrdi bolje da preplivamo. Taj ^edo Hubert je preplivao i on je pre`iveo. On je pre`iveo to. Ja sam krenuo dalje da izvr{im zadatak i onda sam razmi{lja}o {ta sad. Normalno do{ao sam ve} 50 posto do slobode, sad ako ostanem `iv a ne izvr{im zadatak ja }u odgovarati. I ja sam razmi{lja}o da li da se penjem na banderu ili ne. I rekao sam po svaku cenu ja se moram popeti. Bandera je bila jedno 80 do 90 metara od kapije uz cestu i{la je

telefonska linija za bunkera. I onda sam ja skinuo sve sa sebe bos, samo u ga}ama i ko{ulji ostao, popeo se kao uz drvo, i ~isto sam osetio kako su pucali iz Bosne, usta{e, bilo ih je puno, palili su le{eve, osetio sam kako zuji metak pored mene. Kad sam to uradio, po{to je cesta uzdignuta tu je jarak, i jarkom sam do{ao do nasipa i zaobi{ao bunker i onda sam ve} nai{ao na grupu, nas pet se skupilo i iza{li u {umu kad najedanput bunker, onda smo uzeli po komad grane da imamo i tu je bila mlada usta{ka vojska od de~aka iz Dervente uperili grane i jedan je viknuo stop, opkoli, i oni se prepali i pobegli. I onda smo za{li u {umu i po{li prema Jablanici, jednom selu. Prema Bosanskoj Gradi{ki, ra~unaju}i prema onom pucanju da su tu blizu partizani. Kad najedanput ~ujemo, osetimo miris ljudskog tela. Opet smrad. I tamo su usta{e palili. Ja ka`em blizu su usta{e. Kad najedanput izadjo{e. Mi se zlepili kao taksene marke, i onda se povu~emo i reka Strug, ja sam pet puta preplivavao tu reku a ona kru`i kroz {umu i takva je to reka i tako ide. I tri dana smo se krili u toj {umi dok nije nai{la jedinica 21. srpska divizija i peta brigada i njima pristupio. Zna~i ti si i{ao, pregazio reku Strug?

- Jesmo, jesmo, pa smo do{li na prugu za Zagreb, Sisak, a na pruzi bili su i ~etnici, usta{e, domobrani, nismo pre{li, morali smo se vratiti, jer mi smo hteli na planinu Kordun da predjemo, ali nismo mogli prugu, i onda smo se vratili i u toj {umi smo se sakrivali, jeli li{ }e, dok nisu partizani iz 21. srpske divizije nai{li 25. aprila.

Ko je bio u toj grupi od vas pet posle presecanja telefonske `ice?

- Bio sam ja, onda neki Jovo, `ivi u Beogradu, onda je bio sajd`ija iz Zagreba Fridrih, pre`iveo je, jedan Aca ustvari musliman imali smo muke zbog njega, a eto neki mladi ljudi kad smo bili u Bosni u Zagrebu napili se i da je on usta{a, gde on s nama, jedva smo ga odbranili. Jer on je bio Aca u logoru jer je gore bilo muslimana i Hrvata, usta{e su fine bile i on je uzeo to ime Aca, bio je taj Jovo Fridrih, neki Beljinac je bio, on je biv{i podoficir jugoslavenski i kada smo

stupili u jedinicu on je dezertirao. Kad smo napadali na Jasenovac on je dezertirao, Sepanovi} neki.

Reci mi, kad je nai{la 21. srpska divizija koliko vas se sakupilo?

- Pa, evo sakupilo nas se, bila je ~etvrta brigada, 31. brigada, nas je pet bilo, ali bila je jedna grupa koja je velika bila, velika bila i taj Sava Deliba{i} je iz tog kraja. Mi smo se tukli u selu ^ovcu, nas pet, kasnije smo videli da je veliku grupu mo`da jedno dvadeset Savo Delibr{i} pokupio i odveo u svoje selo i tamo su ih do~ekali i nahranili.

Zna~i bila je jedna ve}a grupa od njih 25, 30 koju je Savo Delibr{i}, Srbin iz tog kraja, odveo u svoje selo tamo su ih prihvatili i nahranili i krili dok nije nai{la jedinica.

- Uglavnom neki su odmah kojih su bili iz Slavonije, znali su ve} oslobođeni dio koji je, ~uli su, odlazili ku}ama, ali oko 68, 70 se spasilo.

Zna~i od 1 200 koliko je u~estvovalo u prodoru, samo otprilike 70 je ostalo ~ivih.

- Sad kad smo zadnji put i{li u Jasenovac svega nas je i{lo devet pre`ivelih. I{ao sam pre "Oluje", pre nego {to je nova Hrvatska dr`ava isterala Srbe iz Kninske krajine i zapadne Slavonije. Vrlo interesantna stvar recimo ja sam s nogama ve} bio slab, i onda 1995. godine na Memorijalni dan 22. aprila bio sam poslednji put bio tamo. Karad`i} je bio, kninski predsednik i ja sam bio, autobusom smo do{li iz Beograda, tad je Jasenovac i taj deo Slavonije bio u srpskim rukama.

E, sada Jasenovac u ~ijim je rukama?

- U rukama Hrvatske, a Gradina je u bosanskim rukama, tu su jo{ Srbi. [to se ti~e moga brata, on je u prodoru te{ko ranjen i samo je imao snage da ka`e idi, od mene nema ni{ta. Na{ao sam ga na pola puta od kapije i zgrade, njega je metak pogodio u prsa, ja sam mu pri{ao, ali on mi je rekao nemoj se zadr`avati od mene nema ni{ta. I ja sam nastavio prema kapiji, nije mi bilo lako, obezumljen, on nas je izdr`avao, {to je najinteresantnija stvar ovaj moj otac se

dvaput `enio, majka njegova je umrla, on je od prve `ene mogu oca, on je imao dve sestre, a ja imao mladjeg brata od ove majke, ali ja to sve nisam znao do 16 godine, nikad oni nisu rekli na{a ma}eha ~ak je bila jedna situacija da im je baba do{la iz Budimpe{te kod sina u Sarajevu. Sin je bio neki [mit stolar koji je lo`io vatru u logoru i ubili su ga.

Dobro, tako ti je brat poginuo, ti si se tu s njim oprostio, da ka`em tako. E, sad ti poslednji put si i{ao na komemoraciju u Jasenovcu aprila 1995. sad je to ponovo u rukama nove nezavisne dr`ave Hrvatske, jel mo`ete sad i}i iz Beograda vi pre`iveli jasenov~ani na komemoraciju u Jasenovac?

- Pa, ja ne bih nikada i{ao. Mo`da bih i{ao u Gradinu, na bosansku stranu i{ao bih, jer ja nemam {ta tra`iti u Jasenovcu, tamo nema ni{ta drugo ve} spomenik. Sve je razru{eno. Evo o ~emu se radi. Neko postavlja pitanje za{to nije Jasenovac ostao onakav kakav je onda bio, on je bio poru{en i s druge strane taj materijal od cigala to su ljudi iskoristili kad su se vratili iz Nema~ke, jer selo je razru{eno.

Sad mi reci, ti si pri{ao 21. diviziji koja je do{la 25. aprila?

- Da, i s njom sam ratovao do Celja kao borac, jer su slali nas ku{i, ja ku}e nemam, ubijena cela porodica, slali su me u bolnicu, ali ja sam imao neku ludu misao {ta }u ja, ja jo{ imam snage toliko da se borim i do Celja sam i{ao, do Slovenije, tu smo 15 dana bili usta{e, tu sam bio privoznik, bio sam u vojnoj bezbednosti, pokupili su nas trojicu logora{a, prepoznivali smo usta{e, bilo je tu 15 000 zarobljenika Nemaca, i oni su tu prepoznivali se, tu sam nai{ao na usta{e iz Jasenovca i mi smo se onda vra}ali pe{ke, hapsili smo usta{e, predavali ih, OZNA je sprovodila u Zagreb na takozvani Kanal, to je logor u Zagrebu bio za uhap{ene usta{e, nije se svetilo na licu mesta, bar ja ne znam.

Dobro, kad ste svr{ili tu akciju oko pronala`enja usta{a medju zarobljenima najgorih, jel si se vratio u jedinicu?

- Ne, pokret smo imali, pe{ice smo i{li od Celja do Andrijevca, to je ispred Slavonskog Broda, jer su Nemci sve pragove pokidali tako da `eleznica nije radila ova zagreba~ka. Moja 21. srpska divizija i ja sa njom do{li smo kraj Beograda, tu smo jedno tri ~etiri dana se kupali, ~istili od va{ki, jer smo bili zava{ljeni, i veliki do~ek je u Beogradu bio 21. divizije, jer to je divizija koja nije napu{tala sve do oslobođenja Beograda Srbiju uop{te. To je jedina partizanska jedinica po ju`noj Srbiji oko Leskovca i Puste reke koja se sa~uvala, Crna Trava. I onda smo do{li u Beograd, veliki do~ek, tu sam sreo prvog poznatog ~oveka kad smo prelazili iz be`anije Savu u Beograd, najedanput neko me zove [ajer Tromfajer, to mi je nadimak dat, to je bio Miroslav Radoj~i}, poznati novinar "Politike", to me iznenadilo ko mene u Beogradu pozna, a to je bio moj drug iz detinjstva, onda sam kad je govor odr`an on je tu bio, jedan Rahamovi} je dr`ao i ne znam od civila ko je, i zamolio sam po{to me on zvao da idem na ve~eru ku}i, tu sam zatekao jednu majku od Miroslava Radoj~i}a, vrlo interesantan jedan slu~aj, i jedan ~ovek ~ita novine u francuskoj bereci kapi i ja pitam ko je taj. A oni su `iveli sami, otac po tri meseca nije bio ku}i u Sarajevu, a bilo je ~etvoro dece. I sad pitam ko je. Ka`e njemo. A to je bio moler jedan gluvonemi, koji je molovao njima stan u Sarajevu, i u dvori{tu je bila {upa i molio njih da ostavlja alat i da bi spavao u toj {upi i ba{ je otac od Miroslava Radoj~i}a nai{ao i ona ka`e mu`u za{to ne bi. Neka uzme ciglu i pregradi ve{kuhinju, ka`e barem }e{ imati ko }e ~uvati ku}u.

Zna~i on je `iveo kod njih u dvori{tu sam i sad otkud on u Beogradu?

- I sad kad je do{la 1941. godina on njima ka`e, musliman je bio, da idu i pokazuje: zakla}e vas, jer je bio gluvonem. A oni su shvatili da i on njima preti po{to su bili poznati Srbi u Sarajevu, Miroslavova sestra za rođendan kralja Petra i{la na dvor ono djaci dobri su i{li, i oni su sve {to se moglo u kofer staviti i na vreme su oti{li. Ali {ta se dogadjalo. Taj gluvi je pet puta iz Sarajeva dolazio u Beograd donosio im stvari i peti put kad je do{ao oni su ga ostavili i

nisu dali da se vrati i on je `ivio kod njih i umro je u Beogradu su ga sahranili. Onda recimo, kad je Miroslav reko E d o po~eo me je ljubiti, po~ele su mu suze da idu, jer on je znao da smo uhap{eni. I kad je bio veliki do~ek mi smo odmah, komandant mi je rekao da najkasnije do tri sata moram biti na stanici teretnoj u Beogradu. I natovarili smo se, pravac Kru{evac, iz kru{evca za Aleksandrovac oti{li i tu smo onda rasporedjeni u ganjanju neprijatelja partizanskih iz kraljevskog pokreta. Ja sam bio tu na terenu oktobra 1946. godine, bilo je dosta posla, ja sam jedno vreme bio u OZNI u Kru{evcu, tu je bila politi~ka civilna jedincia, onaj Pane \uki} bio je na~elnik poznati limar i onda sam do{ao u Pirot u Petu brigadu, u OZNI sam bio samo kra}e vreme na ispomo}i i 1947. godine u martu mesecu ekipa jedna na ~elu sa generalom Terzi}em do{la je u kontrolu u Pirot i ja sam slu~ajno u kancelariji radio ne{to i izidjem na krug kad kasnije general, onda je pukovnik bio Du{ko Dozet general, kasnije general, a mi smo {kolski drugovi. Ma, Edo, jesli li ti to? Ma, izgleda rekoh da jesam i poljubimo se. Ka`e: ja sam ~uo da si stradao u Jasenovcu. Vidi{ da nisam. Gde ru~ava{? U "Nacionalu" to je klub bio oficirski, na{j}i }emo se tamo razgovara}emo, ja sam u ekipi. I onda razgovarali smo i ja sam do{ao 27. marta 1947. u Ni{ u Dom armije, bio sam preme{ten, na intervenciju njegovu i bio sam do 1957. u Domu armije. Ja sam bio referent za kinofekaciju i ujedno na~elnik fotofilmske sekcije. Dokle si bio u Armiji?

- U Armiji sam bio do 1972. do 31. decembra kad sam oti{ao u penziju. Jesi od Doma armije tu do kraja uvek si bio slu`benik u Armiji, nisi bio u operativnoj jedinici?

- Ne, bio sam u komandi. Onda sam tra`io da idem iz Doma, jer to je kafana. Oficirski prvi ~in potporu~nika sam dobio 1951. godine, a kao penzioner major sam. Penzija mi je 1 300, to je otprilike 280 dolara, nije ni{ta, od toga se te{ko mo`e `iveti. Osobito pitanje te moje porodice, }erke i dece, {ta da vam ka`em, ona trpa, druga stvar da ti ka`em to je ovako intimno, ja ne mogu ni{ta pojesti

pred `enom, ona jadna ne jede ni{ta, ima Parkinsonovu bolest, osim toga i od stomaka se pati, crevo oboljelo, nas dvoje jedno drugo podr`avamo, u braku smo 40 godina. @ena je Bokeljka, sa crnogorskog primorja.

Sad mi reci, sankcije su Ujedinjene nacije zvani~no donele, a ustvari zapadne sile te{ko su pogodile Srbiju.

- Te{ko je narod pogodjen, osiroma{en, oni nisu kaznili rukovodioce, ve} narod i ne znam kako oni smatraju da su neki efekat u~inili, oni su kaznili narod. A ljudi su isti ostali na vlasti.

A sad ka`i, raspadanje Jugoslavije kako si primio?

- Pa ja sam bio spremam na to, recimo ~im se po~elo diskutovati po pitanju vi{epartijskog sistema, ja sam rekao da je to raspad dr`ave. To je po~elo 1989. ja sam bio u Neumu, a dru{two mi je bilo biv{i ti bosanski rukovodioci potpredsednik Predsedni{tva Bosne i Hercegovine, mi smo diskutovali i ja sam rekao to je raspad dr`ave. Na primer ja sam se zaka~io po pitanju onog Mikuli}a, Ante Markovi}a predsednika savezne vlade u Beogradu.

A {ta ti misli{, za{to se raspala Jugoslavija?

- Raspala se zato {to je to planirano unazad deset godina od strane Amerike i Nema~ke, najposle u Memoarima ^er~ilovim on je vatikansku dr`avu prote`irao da katolizam austrougarsku obnovi.

Ti zna~i krivi{ velike zapadne sile, ali zar ne misli{ da su krivi i rukovodioci komunisti~ki u pojedinim jugoslovenskim republikama. [ta misli{ o doma}em nacionalizmu koji je doveo do raspada?

- Nije ni trebalo govoriti recimo o pitanju Frankovaca, Star}evi}a, to su prete~e usta{e u Hrvatskoj, i politika Vatikana prema pravoslavlju, sve je to diktiralo da dodje do raspada. Jel vekovna te`nja je Vatikana pre} preko Drine i Srbe pokatoli~iti. I to nije sada ni od sada. I Srbi su smetali i dan danas evo to se dogadjaja i Ukrajini, Ukrajini masovno pokatoli~enje, umija~enje.

Da predjemo na Tudjmana, sada{njeg predsednika
Hrvatske_____

Nastavlja se